

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА І ПРОЦЕСУ

УДК 347.1

С. Сліпченко, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Зображення як об'єкт цивільного права

У країнах СНД зображення фізичної особи одним із перших особистих немайнових благ стало об'єктом законодавчої нормотворчості. Так, уже ЦК УРСР 1963 р. (ст. 511), ЦК РРФСР 1964 р. (ст. 514) містили необхідні норми. У подальшому вказане право було відображено цивільними кодексами й інших республік колишнього СРСР.

Незважаючи на те, що право на зображення почало привертати увагу дослідників ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.¹, його зміст та природа до сьогодні викликають спори в теорії права. Це, у свою чергу, ускладнює визначення правового механізму регулювання відносин, що виникають із приводу зображення фізичної особи.

Відомо, що будь-який правовий механізм регулювання відносин знаходиться у прямій залежності від характеру об'єкта², тому актуальним постає визначення характеристики зображення фізичної особи як об'єкта цивільного права. Адже природні властивості блага зумовлюють коло об'єктивно можливих і необхідних дій у межах суб'єктивних прав та обов'язків, тобто їх властивості визначають зміст суб'єктивних прав та обов'язків³, їх природу. Визначення характеристики зображення фізичної особи як об'єкта і становить мету цієї статті.

¹ Див.: Гуго К. Право на свое изображение / Гуго Кейснер : пер. с нем. – Вильна : Тип. Свято-духов. братства, 1897. – 58 с.; Завадский А. В. О праве на собственное изображение / А. В. Завадский. – Казань, 1909. – 30 с.

² Дозорцев В. А. Понятие исключительного права / В. А. Дозорцев // Проблемы современного гражданского права : сб. ст. – М. : Городец, 2000. – С. 288.

³ Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий / В. А. Белов // Объекты гражданского оборота : сб. ст. (Анализ современного права) ; отв. ред. М. А. Рожкова. – М. : Статут, 2007. – С. 67.

Використовуючи метод дедукції та базуючись на теорії об'єкта-блага, поняття зображення фізичної особи може бути сформульовано як особисте немайнове благо, яке, завдяки своїм корисним властивостям, здатне задовольняти потреби людини, належить їй чи є доступним до обладнання. Норми права, враховуючи здатність зображення задовольняти потреби суб'єктів, забезпечують можливість уповноваженим суб'єктам здійснювати або вимагати здійснення певних дій, чи утримуватися від них стосовно цих благ.

Як зазначав В. О. Лапач, загальною та найбільш характерною для всіх об'єктів цивільного права ознакою є їх визначеність (відокремленість, дискретність)¹. Саме ця ознака дає можливість встановлювати на об'єкт абсолютне право (юридичну монополію). При цьому визначеність у теорії права розглядається у двох аспектах. У першому вона вказує на межі об'єкта. У другому — це відокремлення одного об'єкта від іншого, найближчого, суміжного чи навіть аналогічного.

Окреслюючи межі об'єкта, можна зазначити, що зображення фізичної особи — це відображення на матеріальному носіїв індивідуального вигляду людини, взятого в певний момент часу², що дозволяє, завдяки об'єктивній формі вираження, сприймати його за допомогою людських почуттів та відтворювати у подальшому. Наведене поняття дозволяє відокремити зображення фізичної особи як об'єкта, що має нематеріальну сутність, від його матеріального носія як форми втілення, що має речову сутність. Незважаючи на те, що зв'язок зображення фізичної особи зі своїм матеріальним носієм може бути нерозривним, це два різних і самостійних об'єкти цивільного права. Особливість кожного з них стосовно один одного виявляється в їх природі. Зображення як відображення індивідуального вигляду людини — це нематеріальний об'єкт, тоді як матеріальний носій має фізичну субстанцію, належить до уречевлених об'єктів. Тому перші не мають просторових меж, а другі — мають, першими неможливо володіти, другими можливо, перші виступають об'єктами особистих немайнових прав, другі — права власності.

¹ Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика / В. А. Лапач. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. — С. 140–156.

² Див.: Сліпченко С. О. Деякі питання щодо охорони інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах, за Цивільним кодексом України / С. О. Сліпченко // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., 31 трав. 2008 р. — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. — С. 63.

Оскільки зображення є відображенням індивідуального вигляду, то їх зв'язок нерідко приводить вчених-цивілістів до думки про тотожність цих об'єктів¹. Разом з тим, як справедливо зазначають деякі дослідники, це різні блага².

Д. М. Ушаков розкриває поняття індивідуального вигляду як обрис, зовнішність, зовнішній вигляд³. Подібною думки дотримується і П. П. Цветков, який зазначає, що індивідуальний вигляд людини являє собою нерозривну сукупність зовнішніх елементів (рис) та ознак людини, які сприймаються іншими у вигляді цілого чи фрагментарного образу⁴. Іншими словами — це візуальний образ людини, який формується на підставі зовнішнього вигляду конкретної особи (зовнішні дані й фігура), ходи, стилю зачіски й одягу, кількості прикрас, косметики, татуювань і т. д.⁵ У свою чергу, зображення — це зафіксований на матеріальному носії візуальний образ людини в якийсь певний часовий проміжок її життя⁶. Схожість між ними в тому, що в основі індивідуального образу і зображення фізичної особи лежить візуальний зовнішній вигляд людини. Разом з тим індивідуальний вигляд може швидко й постійно змінюватись. Як правило, саме так і відбувається. Наприклад, зміна одягу (вранці та ввечері, вдома чи на роботі), стилю, зачіски, плин періодів життя (дитинство,

¹ Див.: Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : Теис, 1996. – С. 146; Захаров Д. Н. Теоретические и практические проблемы защиты личных неимущественных прав граждан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Н. Захаров. – М., 2007. – С. 13; Тагайназаров Ш. Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан в СССР / Ш. Т. Тагайназаров. – Душанбе : Дониш, 1990. – С. 170; Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона / Л. О. Красавчикова. – М. : Юрид. лит., 1983. – С. 85.

² Права на индивидуальный облик и собственное изображение/ Адвокат 24h.: Январь 8th, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advokat24.com.ua/prava-na-individualnyj-oblik-i-sobstvennoe-izobrazhenie/>

³ Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/ushakov/article/ushakov/15/us265703.htm>

⁴ Цветков П. П. О криминалистическом исследовании внешнего облика человека / П. П. Цветков // Правоведение. – 1972. – № 2. – С. 124.

⁵ Права на индивидуальный облик и собственное изображение/ Адвокат 24h.: Январь 8th, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advokat24.com.ua/prava-na-individualnyj-oblik-i-sobstvennoe-izobrazhenie/>

⁶ Див.: Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Урал. военные вести, 1994. – С. 59.

юність, старість і т. д.), поява шрамів змінюють індивідуальний вигляд людини. А. І. Уємов називає об'єкти, які постійно змінюються, куматоїдами (від грец. *kuma* — хвиля)¹. Їх особливість виявляється в тому, що при збереженні індивідуальної визначеності об'єкта його форма, зміст, положення у просторі постійно змінюються. Іншими словами, нескінченно малій зміні часу відповідає нескінченно мала зміна в об'єкті². Це так званий «парадокс корабля Тезея». Наприклад, вода на певній ділянці річки, саджанець дерева, будинок, що будується. Подібні властивості притаманні й індивідуальному вигляду (зримому) людини.

На відміну від індивідуального вигляду, зображення являє собою відносно фіксоване благо, тобто відображення зовнішнього вигляду, взятого в певний момент часу (момент життя людини). Таким чином, індивідуальний вигляд (образ) є предметом зображення³; зображення — це зліпок з індивідуального вигляду⁴ і воно є похідним благом від останнього. Як справедливо зазначає Л. О. Красавчикова, знайомство із зображенням людини зовсім не означає особистого знайомства або іншого контакту із самою людиною⁵. Зазначене свідчить про існування двох хоча і взаємопов'язаних, близьких, але абсолютно самостійних благ.

Установлення відокремленості зображення фізичної особи необхідно й щодо твору образотворчого мистецтва. Це викликано тим, що зовнішній вигляд людини може бути використаний при створенні останнього. У результаті з'являється твір автора, що містить зображення фізичної особи. Складність цього визначення обумовлена таким. По-перше, твір автора та зображення фізичної особи мають нематеріальну сутність, а тому необмежені у просторі. По-друге, їх вихідним матеріалом є індивідуальний вигляд тієї самої людини. По-третє, дані

¹ Уємов А. И. Вещи, свойства и отношения / А. И. Уємов. – М., 1963. – С. 45.

² Див.: Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика / В. А. Лапач. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 146.

³ Белов В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части : учебник / В. А. Белов. – М. : АО «Центр ЮрИнфорР», 2003. – С. 622–623.

⁴ Див.: Белов В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части : учебник / В. А. Белов. – М. : АО «Центр ЮрИнфорР», 2003. – С. 622–623; Права на индивидуальный облик и собственное изображение/ Адвокат 24h.: Январь 8th, 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://advokat24.com.ua/prava-na-individualnyj-oblik-i-sobstvennoe-izobrazhenie/>

⁵ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Урал. военные вести, 1994. – С. 59.

об'єкти отримали своє вираження в межах того самого матеріального носія. Разом з тим, незважаючи на такий тісний зв'язок, видається, що їх відокремленість один від одного, очевидно, полягає у відмінних ознаках, характерних для кожного з них.

Відомо, що характерними ознаками твору є: творчий характер і оригінальність¹ ідей, образів, думок художника, втілених у матеріальному носії. Для зображення фізичної особи оригінальність і творчість зовсім не потрібні. Швидше, навпаки. Чим реалістичніше відтворений на матеріальному носії індивідуальний вигляд людини, чим чіткіше відображені її зовнішні елементи, тим легше персоніфікувати цю людину. Ще одна відмінність полягає в тому, що твір — це втілені в об'єктивну форму ідеї, образи, думки автора. Вони є породженням свідомості, уяви, тоді як зображення — це лише відображення вигляду людини як об'єктивної даності, існуючої в реальному світі, а не породженої чиясь уявою.

Таким чином, і при створенні твору, і при створенні зображення зовнішній вигляд фізичної особи може розглядатися як матеріал. Але при створенні твору він змінюється уявою автора, забарвлюється ідеями, образами, почуттями, тобто елементами, не властивими зовнішньому вигляду, а народженими свідомістю автора. Проте здатність розпізнати у творі індивідуальний вигляд конкретної людини свідчить про виникнення і такого блага, як зображення. Ці два об'єкти можуть бути настільки залежними один від одного, настільки тісно пов'язаними між собою, що нерідко можуть сприйматися як одне ціле. Наприклад, портрет, написаний художником, карикатура і т. д. Утім має йтися про два самостійних об'єкти, один з яких є результатом творчої, інтелектуальної діяльності, інший — особистим немайновим благом. Про визначеність кожного з об'єктів, що розглядаються, неодноразово наголошувалось у теорії права² та зверталася увага судової практики.

Так, наприклад, Останкінським районним судом м. Москви 11 листопада 2005 р. було розглянуто спір за позовом П. до ЗАТ «Проф-Медіа-Прес». Однією з підстав для звернення до суду була публікація статті

¹ Гражданское право : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 1998. – Ч. 3. – С. 53.

² Див.: Черепяхин Б. Б. Охрана личных неимущественных прав граждан, не связанных с имущественными правами / Б. Б. Черепяхин // Антология уральской цивилистики (1925–1989) : сб. ст. – М. : Статут, 2001. – С. 297; Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 156; Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : Теис, 1996. – С. 146–147.

«Експрес-газеті», що супроводжувалася фотографічним зображенням позивача, яке було спотворено автором статті. Фото було доповнене штучним нанесенням вад шкіри, що, на думку позивача, порушувало його право на особисте зображення, оскільки воно не відповідає дійсному зображенню. Відповідач, уважаючи свої дії правомірними, пояснив, зокрема, що зображення П. являє собою відредаговану фотографію позивача, яка є частиною його творчої діяльності.

Порівнявши базове та перероблене зображення позивача, суд визнав порушенням спотворення фото та його подальшу публікацію, оскільки будь-яке зображення особи засноване на принципі упізнання, а така публікація спрямована на підміну дійсного вигляду позивача, вигаданого журналістом. Доводи відповідача про творчий підхід до бачення проблем не підтвердилися в судовому засіданні. Під творчістю розуміється створення нового твору, тоді як у випадку, що розглядається, мало місце спотворення раніше виготовленого зображення¹.

У юридичній літературі зображення іноді поєднують із таким благом, як індивідуальність фізичної особи², або розглядають як одну зі складових останньої³, або принаймні вказують як на дуже близькі поняття⁴. Разом з тим відокремленість індивідуальності від зображення фізичної особи полягає в тому, що останнє являє собою відображення на матеріальному носії індивідуального вигляду (зримого образу), взятого в певний момент часу. Індивідуальність же, по-перше, може виявлятися і в інших формах, не здатних до відображення для зорово-

¹ Верховный Суд Российской Федерации: обзор практики рассмотрения судами Российской Федерации дел о защите чести, достоинства и деловой репутации, а также неприкосновенности частной жизни публичных лиц в области политики, искусства, спорта [Электронный ресурс] // Бюл. Верхов. Суда Рос. Федерации. – № 12. – 2007. – Режим доступа : <http://www.medialaw.ru/article10/7/27.htm>

² Див.: Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту упр. та права, 2007. – С. 443.

³ Див.: Захаров Д. Н. Теоретические и практические проблемы защиты личных неимущественных прав граждан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Н. Захаров. – М., 2007. – С. 13.

⁴ Див.: Цивільне право України : академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Вид, дім “Ін Юре”», 2003. – С. 143; Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик ; Наук.-дослід. ін-т приват. права і підприємництва АІПрН України. – К. ; Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – С. 120; Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. І. Чорнооченко. – Х., 2000. – С. 15.

го сприйняття, наприклад аудіозапис. По-друге, вона може змінюватися після того, як зображення зафіксувало вигляд у певний момент часу. Наприклад, у юнацькому віці хлопець належав до субкультури панків і мав відповідний зовнішній вигляд. Цей індивідуальний вигляд і був зафіксований на фото. З роками мова, культура, індивідуальний вигляд людини змінилися, але його зображення, створене на той момент часу, залишилось. По-третє, зображення фізичної особи може і не відображати його національної, культурної, релігійної, мовної самобутності. Наприклад, фото на пляжі. Уявляється, що в цьому і вбачається відокремленість таких особистих немайнових об'єктів, як зображення та індивідуальність.

Об'єктивна форма зображення дозволяє йому «пережити» свого носія¹ та продовжувати існувати навіть тоді, коли останній вже не може ним скористатися, тобто після смерті. Така властивість об'єкта дає підстави стверджувати, що він здатен існувати автономно від суб'єкта, відділятися від нього. Про здатність існування зображення після смерті фізичної особи вказує і ст. 308 ЦК. У наведеній нормі передбачено, що після смерті фізичної особи, використання її зображення допускається тільки зі згоди її дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає — батьків, братів і сестер.

Відокремленість та визначеність зображення фізичної особи як блага, його об'єктивація через матеріальний носій, здатність матеріального носія переходити від однієї особи до іншої створюють умови для введення цього об'єкта (зображення) у цивільний оборот. Доказом є ціла індустрія фотомодельного бізнесу. Нематеріальна природа об'єкта вказує на те, що зображення фізичної особи не піддається зносу (амортизації), його може використовувати необмежене коло осіб, а існування не обмежене у часі та просторі.

Таким чином, зображення фізичної особи як об'єкт цивільних прав може бути охарактеризоване так: це нематеріальне благо, яке, завдяки об'єктивній формі, здатне до відокремлення і визначеності, здатне існувати автономно від суб'єкта після його смерті. Воно здатне перебувати в економічному обороті та бути оцінене в грошах, а значить може розглядатись як товар. Зроблені висновки вказують на необхідність подальших досліджень природи, змісту суб'єктивних прав на зображення фізичної особи, межі та способи їх здійснення, способи захисту порушених прав тощо.

¹ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – М. : Юриздат. НКЮ СССР, 1941. – С. 9.

Сліпченко С. Изображение как объект гражданского права

Статья посвящена характеристике изображения физического лица как объекта личного неимущественного права. Обосновывается, что это нематериальное благо, которое благодаря объективной форме способно к обособлению и определенности, способно существовать автономно от субъекта после его смерти, может находиться в экономическом обороте и быть оценено в деньгах, а значит может рассматриваться как товар.

Ключевые слова: личное неимущественное благо, изображение физического лица, объект личного неимущественного права.

Slipchenko S. Image as object of civil law

The article is devoted to the image of an individual as an object of moral rights. Substantiates that this intangible benefit, which, thanks to an objective form, is capable of isolation and uncertainty, can exist independently of the subject after his death, may be in the economic turnover, and be evaluated in money, and therefore can be regarded as a commodity.

Keywords: image of an individual object, moral rights, non-proprietary good.